

Onze identiteit

Over: identiteit: Cunningham, Origenes, Wieseltier

Over: ik: Brodsky, Konrad, Kopland, Pamuk, Paz, Proust, Vroman

Over: meerdere ikken: Kundera, Meeuse, Pessoa, Valéry, de Vos

Over: verlies van het ik: Auster, Bayley, Eco, de Moor, Musil

Over: levensverhaal: de Roder

Volgens een lange traditie in de theologie en filosofie, waarin ik ben gevormd, heeft de identiteit van de mens te maken met zijn of haar onsterfelijke ziel. De ziel is de vaste kern van de persoon binnen alle veranderheden van het leven. Ik geloof daar niet meer in. Daarmee krijg ik met een ingewikkeld probleem te maken. Het woord 'identiteit' dwingt je in de richting van hetzelfde blijven tijdens het leven, terwijl ze gelijktijd het andere hierin wil opnemen. Ik vind, dat de filosoof Oudemans (1951) deze paradox mooi onder woorden heeft gebracht. 'In ons omgaan met de menselijke identiteit verandert de aard van de wereld, maar we ontplooiën en wijzigen daarmee ook onze eigen identiteit. De omgang met dingen en andere mensen geeft inhoud aan onze levensontwerpen en verandert ze ook (soms zelfs, in crises, drastisch). Ondanks die veranderingen en doorbraken in onze levensuitingen blijven we het onze levensuitingen noemen: de menselijke identiteit is er een, die in de tijd verandert, en toch de identiteit van deze mens blijft' (Oudemans Th. 1980, 154).

Paul Auster (1947) - Enorme tijdsafstand

Hoe meer je door jezelf heen reist, des te meer raak je volgens Sachs, één van de figuren uit de romans van Auster, jezelf kwijt.

'Gedurende vijftien jaar is Sachs van het ene eind van zichzelf naar het andere gereisd en ik vraag me af of hij, tegen de tijd dat hij daar aankwam, nog wist wie hij eigenlijk was. Hij had toen zo'n enorme afstand afgelegd dat het onmogelijk voor hem moet zijn geweest zich te herinneren waar hij was begonnen' (Auster P. 1993, 21).

John Bayley (1925) - Wegvaren in de duisternis

In 'Elegie voor Iris' beschrijft Bayley het verloop van de dementie bij zijn vrouw, de romanschrijfster en filosofe Iris Murdoch (1919-1999). In de loop van zijn beschrijving komen allerlei tegenstrijdige elementen naar voren, die een goed beeld geven van de ingewikkeldheid van het probleem van de identiteit.

'Ik wist dat Iris altijd dezelfde zou blijven. Niets wat ze zou doen en niets wat er met haar zou gebeuren zou haar wezenlijk kunnen veranderen'. Misschien was dit toch een wensdroom van hem. Hij moet immers toegeven, dat zijzelf zich het verlies van haar identiteit bewust werd, ofschoon bewustwording niet precies het goede woord is. Ze had het gevoel 'weg te varen in de duisternis'. In de ogen van Bayley komt het proces van Alzheimer het hardste aan bij mensen die hun eigen identiteit gekoesterd hebben, wat bij Iris niet het geval was. 'Doordat het Iris ontbrak aan een zelfgevoel is ze misschien heel ongemerkt die verstrooide wereld van leegte binnengedreven, waar ze het op haar eigen manier toch druk heeft'. Tijdens haar leven had Iris eens gezegd, dat ze niets kon beginnen met het begrip identiteit. Als filosofe vond zij dit onderscheid waarschijnlijk veel te grof. Wat het ook was, zij had het niet. Ik zei dat ze best wist hoe het aanvoelde jezelf te zijn, dat je je kon verlustigen in je eigen bewustzijn alsof het een andere geheime persoon betrof, iemand die niemand ooit te zien kreeg. Ze glimlachte, maar ze begreep er niets van. Ze vroeg zich gewoon niet af, wat haar identiteit was. Ze behoorde volgens Bayley tot de identiteitsloze geesten, voor wie bestaan niet te maken heeft met weten wie je bent, maar met ervaren en ontdekken' (Bayley 1999, 81: in: Koek G. 2002, 79-80).

Joseph Brodsky (1940-1996) - Een onveranderlijk ik

Ons wezen blijft onaangetast door het verstrijken van de tijd.

Tussen iemand en niemand

*'Ik geloof dat er altijd een 'ik' heeft gezeten binnen die kleine en later, wat grotere bolster waaromheen 'alles' plaatsvond. Binnen die bolster bleef het wezen dat men 'ik' noemt onveranderd en keek het onafgebroken naar wat zich buiten afspeelde. Ik wil niet suggereren dat er binnenin parels zaten. Wat ik wil zeggen is dat het wezen onaangetast blijft door het verstrijken van de tijd. Een onvoldoende krijgen, een freemACHINE bedienen, tijdens een verhoor in elkaar geslagen worden of een college geven over Callimachus is eigenlijk hetzelfde. Daar kijk je nogal vreemd van op wanneer je groot geworden bent en zelf de taken blijkt te vervullen die aan volwassenen voorbehouden heten te zijn. Je onvrede als kind met het ouderlijk gezag en de paniek waarmee je als volwassene een verantwoordelijkheid moet dragen zijn van gelijke aard. Je bent geen van beide figuren; misschien ben je iets tussen iemand en niemand' [...].
Je bent geen kind, geen volwassene. Je bent geen van beide figuren: misschien ben je iets tussen iemand en niemand' [...].
Het leven heeft zich aan mij nooit voorgedaan als een reeks duidelijk herkenbare overgangen; het rolt eerder voort als een sneeuwbal en hoe langer dat duurt, des te meer lijkt de ene plaats (of tijd) op de ander' (Brodsky J. 1987, 24, 26).*

Michael Cunningham (1952): Met zichzelf samenvallen

In de roman 'De uren' van Cunningham overdenkt Laura haar relatie met haar vriend Richard. Ze geeft aan, op welke momenten zij met zichzelf samenvalt.

'Hij knikt met zo'n onschuldige en ontwapenende enthousiasme dat ze van liefde een prop in haar keel krijgt. Een taart maken, een kind opvoeden, lijkt ineens een fluitje van een cent. Ze houdt belangeloos van haar kind, zoals dat moeders eigen is – ze ergert zich niet aan hem, wil er niet vandoor gaan. Ze houdt van haar man en is blij dat ze getrouwd is. Het lijkt mogelijk (het lijkt niet onmogelijk) dat ze een onzichtbare grens heeft overschreden, de grens die haar altijd heeft gescheiden van wat ze liever zou voelen, wie ze liever zou zijn. Het lijkt niet uitgesloten dat ze een subtiele maar diepgaande verandering heeft ondergaan, hier in de keuken, op dit uitgesproken alledaagse moment: ze is met zichzelf samengevallen' (Cunningham M. 1999, 80-81).

Umberto Eco (1932) - Ondernijning van de identiteit

Eco is verbaasd over de andere logica die James Joyce in zijn werken hanteert. Vooral Finnegans Wake voert de lezer binnen in een taal, waar de gewone logica achter de woorden verdwijnt en plaats maakt voor de logica van de droom, die niet rechtlijnig is, maar uit associaties bestaat.

Finnegans Wake

'Finnegans Wake moet geconstrueerd zijn volgens de logica van een droom waarin de identiteit van mensen niet duidelijk is omljnd en de verschillende identiteiten onderling worden verwisseld, een droom waarin een idee, of een herinnering aan een feit, gestalte krijgt in een reeks symbolen die op een vreemde manier met elkaar zijn verbonden. Hetzelfde gebeurt met de woorden. Ze worden op de meest vrije en onverwachte wijze samengevoegd om met één enkele term een reeks onverenigbare ideeën te suggereren. Dit

is, behalve de logica van de droom, ook een taalkundige techniek die vele illustere precedenten kent' (Eco U. 1990, 97-98).

Identiteit in gevaar

'Dit boek ondermijnt begrippen als tijd, identiteit, enz. Een gesloten orde (geen causale keten) van gebeurtenissen waarin gebeurtenissen gelijktijdig zijn met verschillende tijden of terugkeren naar het begin. Hiermee komt ook het identiteitsbeginsel in gevaar, n.l. het verschil tussen gebeurtenissen. Een gebeurtenis kan de oorzaak worden van de eigen verder teruggelegen oorsprong [...].

In een gesloten causale keten kan ik mijzelf tegenkomen als de persoon die ik 10 jaar geleden was en met hem praten, hetgeen 10 jaar later onherroepelijk weer zou gebeuren, hoewel mijn leeftijd dan veranderd is. De eerste keer was ik mijn jongere zelf, terwijl ik de tweede keer de oudere zelf zou zijn die met een derde praat en deze ervan probeert te overtuigen dat we dezelfde persoon zijn, of vice versa. Dit is niet mogelijk in het universum waarin we daadwerkelijk leven' (Eco U. 1990, 114-115).

Georgy Konrad (1933) - Onvoltooid

In één van de romans van Konrad zegt de hoofdpersoon, dat de mens nooit te weten zal komen wie hij zelf is. Omdat hij onvoltooid blijft.

'Ik ben datgene wat ik geworden ben, maar wat ik geworden ben, kan ik pas te weten komen als ik voltooid ben, dus nooit. Geen mens kan de velden van zijn bewustzijn doorkruisen. Ik heb mijn eigen geschiedenis lange tijd als te alledaags beschouwd, alles is echter alledaags, zelfs een wereldrevolutie of een reis om de wereld. Het bewustzijn ontdekt zichzelf bij tegenspoed' (Konrad 1987, 216).

Rutger Kopland (1934-2012) - Het ik gevangen in de taal

Er is een droom, dat we over een autonoom ik zouden beschikken, die op een afstandje naar ons kijkt. Dat is eigenlijk een abstract standpunt, want hoe meer we in het leven opgenomen zijn, des te meer is ons ik met de wereld verweven. Wat is het 'ik' eigenlijk anders dan een woord uit onze taal?

Het woord 'ik'

'Met onze taal kunnen we zeggen: dit ben ik. Maar wie dit zegt, weet dat het woord 'ik' maar een woord is, dat het onverschillig universum zich van onze taal niets aantrekt, dat het woord 'huid' ook maar een woord is, enzovoort enzovoort. Wie is dat dan, die ik, wat zeg ik als ik 'ik' zeg? Ik ben een bewoner van iets dat mij bewoont, ik omhels iets dat mij omhelst, ik ben de deelnemer aan iets dat deelneemt aan mij, ik ben de vraag wie ik ben, zegt het gedicht. Mocht ik worden gezocht, mocht de vraag worden gesteld wie ik ben, dan moet men mij zoeken in dit gedicht, een preciezer adres dan een adres in de hemel of op aarde. In die woorden 'hemel' en 'aarde' vindt men mij niet' (Kopland R. 2003, 142)

De droom van een autonome kern

'Er is een droom, de droom van de wetenschappelijke onderzoeker, de droom van de journalist, de droom van de dichter, de droom van de buurvrouw, dat wij mensen ons buiten de werkelijkheid zouden kunnen bevinden, er niet in opgenomen kunnen zijn, er niet door bepaald, gericht en geconditioneerd. Er is een droom dat wij over een autonome kern zouden bezitten die ons in staat zou stellen 'alleen maar te kijken, te observeren', alleen maar de naakte feiten te registreren. Het is de droom van een superieur gezichtspunt, van waaruit alles duidelijk is [...].

Er is een droom van autonomie. Ik denk dat die droom te maken heeft met een toestand waarin wij nog zo weinig door de dingen waren aangeraakt, nog zo weinig op onze omgeving afgestemd, dat alles nieuw was, alles onverwacht, onvoorspelbaar en toevallig..Alles moest nog verteld worden, van iedere stap geleerd. Later heeft alles zijn plaats gekregen in onze ervaring; wij verbazen ons nog over weinig, het meeste is afgerond en spreekt vanzelf. Men denkt: de dingen zijn nu eenmaal zoals ze zijn omdat men is opgenomen in het systeem van interpretaties. Dit laatste is van levensbelang. Men kan niet jong, onervaren en volstrekt afhankelijk blijven: de wereld en wijzelf moeten tot op zekere hoogte voorspelbaar en vanzelfsprekend worden. Maar er blijft een marge van vrijheid. Wij kunnen blijven inzien dat de mens niet alleen afhankelijk is van zijn omgeving en van zijn aanpassing daaraan, maar dat hij tevens deze omgeving zelf maakt' (Kopland R. 1996, 154, 155-156).

Milan Kundera (1929) - Mijn ik is elders

Eigenlijk weten we niet uit welke bronnen we leven. We denken, dat alles van onszelf is, maar in ons komt heel het verleden van de cultuur tot leven. Op deze wijze zijn wij de ander en niet onszelf. De roman is de plaats waar het probleem van de identiteit zich het meest stelt

De put van het verleden

'Wij menen te handelen, wij menen te denken, maar het is een ander, of het zijn anderen die in ons denken en handelen: oeroude gewoonten, archetypen die, in de vorm van mythen van de ene generatie op de andere overgedragen, een immense verleidingskracht bezitten en waardoorwe ons vanuit 'de put van het verleden', zoals Thomas Mann zegt,op afstand laten leiden' (Kundera M. 1994, 16-18).

Het raadsel van de identiteit

'Enige tijd later las ik een tekst die Cioran in 1949 had geschreven, op zijn achtendertigste. 'Ik kon me mijn verleden niet eens voorstellen; en als ik er nu aan denk, lijkt het alsof ik me de jaren van een ander herinner. En die ander zweer ik af, mijn hele 'ik' is elders, mijlenver verwijderd van degene die het was'. En verderop: 'Als ik terugdenk (..) aan de blinde ijver van mijn toenmalige ik (..) heb ik het gevoel me over de obsessies van een vreemde te buigen en ben ik stomverbaasd dat ik die vreemde ben'. Wat me in de tekst interesseert, is de verbazing van de man die geen enkel verband kan vinden tussen zijn huidige 'ik' en dat van vroeger, die stomverbaasd is over het raadsel van zijn identiteit' (Kundera M. 2006, 138-139).

De roman

'Wat is een individu? Waarin zetelt zijn identiteit? Alle romans zoeken een antwoord op die vragen. Immers, waardoor wordt een ik gedefinieerd? Door wat een personage doet, door zijn daden? Maar de daad ontsnapt aan de dader, keert zich bijna altijd tegen hem. Door zijn innerlijk leven dan, door de verborgen gedachten en gevoelens? Maar is een mens in staat zichzelf te begrijpen? Kunnen zijn verborgen gedachten dienen als sleutel tot zijn identiteit? Of wordt de mens gedefinieerd door zijn visie op de wereld, door zijn ideeën, door zijn Weltanschauung? Dat is de esthetiek van Dostojewski: zijn personages zijn geworteld in een persoonlijke, zeer originele ideeënwereld, waarnaar zij handelen met een onbuigzame logica. Bij Tolstoj daarentegen zijn de persoonlijke ideeën allesbehalve iets stabiels waarop de individuele identiteit gefundeerd kan worden [..]. Maar als het persoonlijk denken niet het fundament is van de identiteit van een individu

(als het niet meer belang heeft dan een hoed), waar is dat fundament dan? Aan deze zoektocht zonder einde heeft Thomas Mann zijn zeer belangrijke bijdrage geleverd: wij menen te handelen, wij menen te denken, maar het is een ander of het zijn anderen die in ons denken en handelen: oeroude gewoonten, archetypen, die in de vorm van mythen, van de ene generatie op de andere overgedragen, een immense verleidingskracht bezitten en waardoor we ons vanuit 'de put van het verleden' (zoals Mann zegt) op afstand laten leiden' (Kundera M. 1993, 16-17).

Piet Meeuse (1947) - Het ik als fictie

Meeuse geeft in kort bestek de geschiedenis van het 'ik' weer, zoals dat in de literatuur tot uitdrukking komt. Van het autonome ik uit de Renaissance blijft niet veel meer over. Het 'ik' vervluchtigt en wordt onherkenbaar voor zichzelf.

'Niets is ongrijpbaarder dan dat 'ik', zodra het eenmaal doorzien wordt als een soort fictie. Het trotse zelfbewustzijn van de Renaissance, dat autonome individu waarop het nieuwe Europa haar humanistische waarden baseerde, begint halverwege de negentiende eeuw van binnenuit te verkruimelen. Het lijkt te vervluchtigen als een luchtspiegeling of het vermenigvuldigt zich tot vele 'ikken': het houdt zich bij voorkeur daar op waar het niet is – buiten zichzelf, in de ander en in het andere. Daarom is het theater met zijn 'proteushafte Wandlungsreichtum' (dixit Thomas Mann), net als de droom, bij uitstek geschikt als metafoor voor de ongrijpbaarheid van dat 'ik' – die Niemand die iedereen en alles zijn kan.

Het 'ik' herkent zichzelf niet meer. Dat is een van de fundamentele ervaringen waaruit de moderne poëzie is voortgekomen. Niet voor niets is Rimbaud, een van de aartsvaders van de moderne poëzie, haast nog beroemder vanwege dat ene zinnetje uit een brief 'Je est un autre', dan vanwege zijn poëzie. (Dat die 'ander' hier betrekking heeft op het onbewuste wijst nog op een andere kant van deze identiteitsproblematiek: ook van binnenuit wordt de autonomie van het 'ik' bedreigd). Vaak is de ontdekking van die leegte achter het masker een smartelijke ervaring' [...]

Dat is kennelijk de keerzijde van die 'Gabe der Verwandlung' – het besef van de problematische identiteit, van het 'ik' als een paradox, zoniet als een fata morgana. Overigens ontstaat dat probleem alleen daar waar dat 'ik' zich al te zeer op zichzelf concentreert (Meeuse P. 1992, 196-197).

Piet de Moor (1950) - De sloop van het empirische ik

In zijn boek 'Schemerland' laat De Moor aan de hand van en aantal schrijvers de sloop van het ik zien.

'De sloop van het empirische 'ik' heeft in sprongen plaats gevonden. Voor het 'ik' verbrijzeld kon worden, moest het karakter worden onttakeld, wat geschiedde aan de oevers van de Donau op Robert Musils werf. Volgens Musils verteller heeft elke wereldbewoner negen karakters: een beroeps-, een nationaal, een staats-, een klasse-, een geografisch, een geslachts-, een bewust, een onbewust en misschien ook nog wel een privé-karakter [...].

Maar elke inwoner heeft ook nog een tiende karakter, dat niets anders dan 'de passieve fantasie van de ongevolde ruimten is. Dat karakter staat de mens alles toe, behalve serieus te nemen wat zijn negen andere karakters doen. Dat tiende karakter is het zout op de slakken van de negen. Dit proces van depersonalisering draagt het handschrift van Proteus, wiens vermogen tot veelvormigheid ooit als zijn névrose protéiforme is

omschreven. Via Homerus, Vergilius en Ovidius heeft die neurose zich van de bibliomaan Don Quichot meester gemaakt, van wie zelf zijn schepper Miguel de Cervantes Saavedra, die zichzelf opvoert in minstens vier gedaanten (de schrijver, de tweede auteur, de vertaler en Sidi Hamed Benengeli), niet weet of hij nu Quejana, Quijada of Queseda heet. De neurose is aangespoeld op de Portugese kusten, waar Fernando Pessoa (Pessoa betekent persona) zich opsplijste in verschillende dichters die namen dragen als Alberto Caeiro, Ricardo Reis, Alvaro de Campos, Bernardo Soares, de baron van Teive en zoveel anderen. In 1913, een jaar voor de uitbarsting van de heteronie, zag Pessoa zich genoodzaakt om in een brief aan een vriend de sluier van zijn neurasthenische kwellingen op te lichten: 'Bij het dagelijks bewustzijn van mijzelf heb ik de indruk dat ik me in mezelf heb verloren, en ofschoon ik voortdurend naar mij op zoek ben, ben ik nochtans bang mij te vinden, om niet de kans te lopen dat ik ontdek een ander te zijn' [...]. Het 'ik' dat uitbreekt uit de kooi van zijn identiteit of zint op ontsnapingsstrategieën maakt van ons een vrijere, althans een complexere en dus rijker geschakeerde mens' (Moor de P. 2005, 296-298).

Robert Musil (1880-1942) - Geen ik

In zijn roman 'De man zonder eigenschappen' beschrijft Musil twee manieren om met de werkelijkheid om te gaan. Dat leidt bij hem tot twee typen mensen: de werkelijkheidsmensen en de mogelijkheidsmensen. Werkelijkheidsmensen zijn mensen mét eigenschappen. Zij weten zich in het geruststellende bezit van de gewenste maatschappelijke deugden. Ze vertrouwen op de werkelijkheid van wat is. Ze hebben een hekel aan mensen met mogelijkheidszin, dus zónder eigenschappen. De hoofdpersoon, Ulrich, is zo iemand. Hij is de man zonder eigenschappen en daarmee zonder identiteit. Voor hem ligt niets vast.

'Hij heeft heimelijk een dodelijke hekel aan alles wat net doet alsof het voor eens en voor al vaststaat, de grote idealen en wetten en hun kleine versteende afdruk, het omheinde karakter. Hij beschouwt niets als vast, geen Ik, geen orde; omdat onze kennis met de dag kan veranderen, gelooft hij in geen enkele binding, en alles bezit de waarde die het slechts heeft tot het volgende bedrijf van de schepping, als een gezicht waartegen men spreekt, terwijl het met de woorden verandert' (Musil R. 1988, I, 198-199).

Origenes (185-254) - Verschillende gemoedstoestanden

Zelfs in de christelijke Oudheid had men al oog voor het probleem van de identiteit.

'Bedenk dat wie zichzelf één acht niet één is, maar evenveel persoonlijkheden lijkt te hebben als gemoedstoestanden' (Origenes I,4)

Orhan Pamuk (1952) - Identiteit als labyrint

In 'Het zwarte boek' van de schrijver Pamuk vraagt men zich voortdurend af, waar de hoofdpersoon (Galip) naar op zoek is. Ogenschijnlijk is dit zijn verdwenen halfbroer, de journalist Celal, maar uit de tekst kan je ook opmaken, dat hij uiteindelijk op zoek is naar zichzelf, omdat hij samenvalt met zijn halfbroer. Vandaar de vele passages in het boek, die over de menselijke identiteit gaan. Het is duidelijk, dat het 'ik' steeds verschuift, dat de eigen stem steeds verweven is met de stemmen van anderen. Toch blijft het een opgave om je eigen stem te zoeken, misschien wel in de peilloze diepte van jezelf.

Drie persoonlijkheden

'Voor jou was stijl het leven zelf. Stijl was voor jou een stem. Je stijl waren je gedachten. Stijl was je eigen persoonlijkheid die je door middel ervan creëerde, maar het was er niet een, niet twee, het waren drie persoonlijkheden...' 'En dat zijn?'

'Je eerste stem is, wat je noemt, je simpele persoonlijkheid: de stem die jou met anderen doet verkeren, die maakt dat je met de hele familie 's avonds aan tafel zit te eten, en die je na het eten, te midden van wolken sigarettenrook, met je disgenoten laat roddelen. Details die betrekking hebben op het dagelijks leven ben je aan deze persoon verschuldigd. De tweede is de persoon die je wilt zijn: en masker dat je je hebt toegeëigend van bewonderenswaardige liederen die zich in deze wereld niet thuis voelen, die in een andere wereld leven en die aangeraakt zijn door de magie van die andere wereld. Je hebt eens geschreven dat je, als je niet de gewoonte had om fluisterend te overleggen met deze 'held', die je in eerste instantie wilde navolgen maar later zelf wilde zijn, als je niet de gewoonte had om de woordspelletjes, de raadsels, de spotternijen, de speldenprikken die deze held in je oor fluisterde in jezelf te herhalen als een demente bejaarde die voortdurend de refrainen in zijn hoofd herhaalt, dat je dan het dagelijks leven niet aan zou kunnen, net als zoveel ongelukkigen, je in een hoekje zou terugtrekken om op de dood te wachten. Toen ik dat las kreeg ik tranen in mijn ogen. En de derde voert jou, en mij natuurlijk, naar werelden die die andere twee, die je 'objectieve stijl' en 'subjectieve stijl' noemt, je niet kunnen brengen: de duistere patroon : de zwarte stijl. Wat jij schrijft in die nachten, waarin je zo ongelukkig bent dat ook imitatie en masker geen troost brengen, weet ik beter dan jij. Maar wat je dan doet, weet jij beter dan ik, broeder van me. We zullen elkaar begrijpen, wij zullen elkaar vinden, wij zullen ons samen vermommen. Geef me je adres' (Pamuk O. 1998, 376-377).

Het labyrint

'Elke morgen als de schrijver zijn plaats aan de mahoniehouten tafel innam en de prins zijn plaats op de bank of op de loopruimte daaromheen, of op de naar boven leidende trap of de naar beneden leidende trap binnen die loopruimte, waren beiden zich bewust dat de prins niets nieuws had om te dicteren. Maar die stilte was precies waar ze naar op zoek waren. Want, zoals de prins altijd zei: 'Als er niets meer te vertellen is wil dat zeggen dat de mens dichtbij zichzelf is gekomen'. Want 'pas als je niets meer te vertellen hebt, pas als je die peilloze stilte in je binnenste hebt gehoord, als je herinneringen, je boeken, je verhalen, je geheugen zwijgen, pas dan kun je er getuige van zijn dat vanuit de diepten van je geest, het eindeloze, duistere labyrint van je eigen identiteit je authentieke stem, die maakt dat jij jij bent, zich verheft' (Pamuk O. 1998, 454).

Octavio Paz (1914-1998) - Meervoudig

De groei van het 'ik' heeft met dialoog en monoloog te maken, met meervoudigheid en identiteit. Beide geven de verschuivingen in het ik aan. In een dialoog spreekt iemand niet alleen met de ander, maar ook met zichzelf. In de monoloog spreekt iemand niet alleen met zichzelf, maar luistert de ander ook mee. De poëzie heeft hier geen enkele moeite mee. Zij schept het beeld van de andersheid, de aanwezigheid van het jij als een samenstellend element van het bewustzijn: de omkering van het ik in het jij. Jammer genoeg heeft de moderne mens dit gevoel verloren.

De ontdekking van de andersheid

'De groei van het ik, niet van de persoon, bedreigt de taal in haar dubbele functie: als dialoog en als monoloog. Het eerste berust op de meervoudigheid; het tweede op de identiteit. Het tegenstrijdige van de dialoog bestaat hieruit dat ieder met zichzelf spreekt wanneer hij met de anderen spreekt; het tegenstrijdige van de monoloog is dat nooit ik zelf, maar iemand anders luistert naar wat ik tegen mijzelf zeg. De poëzie is altijd een poging geweest om deze tegenstelling op te lossen door middel van een omkering van de termen: het ik van de dialoog in het jij van de monoloog. De poëzie zegt niet: ik ben jij,

maar jij bent mijn ik. Het poëtische beeld is de andersheid. Het moderne verschijnsel van het gebrek aan communicatie hangt niet zozeer af van de veelheid van subjecten als wel van de verdwijning van het jij als samenstellend element van ieder bewustzijn. Wij spreken niet met de anderen omdat we niet met onszelf kunnen spreken. Maar de kankerachtige vermenigvuldiging van het ik is niet de oorsprong, maar het resultaat van het verlies van het wereldbeeld. Toen de mens van vroeger zich alleen voelde in de wereld ontdekte hij zijn eigen ik en tegelijkertijd het ik van de anderen. Nu zijn we niet alleen op de wereld: er is geen wereld. Elke plaats is dezelfde plaats en nergens is overal. De omkering van het ik in het jij – een beeld dat alle poëtische beelden omvat – kan niet tot stand komen als de wereld niet eerst opnieuw verschijnt. De poëtische verbeelding is geen uitvinding maar een ontdekking van wat aanwezig is. De ontdekking van het wereldbeeld in datgene wat oprijst als fragment en verstrooiing, de onderscheiding van het een in het ander, zal de taal zijn figuurlijke kracht teruggeven: het aanwezig maken voor de anderen. De poëzie: het zoeken naar de anderen, de ontdekking van de andersheid’ (Paz O. 1990b, 124-125).

Fernando Pessoa (1888-1935) - Het levende podium waarop

Als er één auteur is, die geworsteld heeft met de vraag: ‘Wat is mijn identiteit?’ is het Pessoa wel. Hij publiceert onder meerdere namen, omdat hij alleen op deze wijze zijn eigen identiteit kon uitdrukken.

Verschillende persoonlijkheden

‘Ieder van ons is meerdere anderen, is velen, is een uitgebreide reeks zichzelf. Daarom is degene die de omgeving minacht niet dezelfde als die zich erover verblijdt of eronder lijdt. In de uitgestrekte kolonie van ons zijn bevinden zich lieden van velerlei soort, die verschillend voelen en verschillend denken’.

Dezelfde en een ander

‘Uiteindelijk blijft vandaag wat er van gisteren is gebleven en wat er van morgen zal blijven: de onverzadigbare en eeuwige begeerte altijd dezelfde en een ander te zijn’.

Het levende podium waarop

‘Ik heb verschillende persoonlijkheden in mij geschapen. Ik schep voortdurend persoonlijkheden. Iedere droom van mij wordt onmiddellijk, zodra hij als droom verschijnt, belichaamt in een andere persoon, die hem dan droomt in plaats van ikzelf. Om te scheppen heb ik mij vernietigd; ik heb me innerlijk zo veruitwendigd dat ik binnen in mij slechts uitwendig besta. Ik ben het levende podium waarop verschillende acteurs lopen die verschillende stukken spelen’ (Pessoa F. 1990, 15, 18, 23-24).

Marcel Proust (1871-1922) - Onmogelijk dezelfde

Proust, op zoek naar de verloren tijd, komt er achter, hoe moeilijk het is om personen die hij nu kent in hun verleden te zien. Voor hem zijn ze dan nauwelijks herkenbaar als dezelfde personen.

Nauwelijks herkenning

‘Steeds verder teruggaande, vond ik allengs beelden van één zelfde persoon door een zo lange tussentijd van elkaar gescheiden, bewaard door zulke verschillende ikken, beelden die zelf elk zo iets anders inhielden, dat ik ze wanneer ik de hele loop van mijn betrekkingen ermee meende te omvatten meestal wegliet, dat ik zelfs niet langer dacht dat het dezelfde waren die ik vroeger had gekend, en dat er een toevallige flits van aandacht voor nodig was, om ze, als het ware etymologisch, te verbinden met wat ze oorspronkelijk voor mij hadden betekend’ (Proust M. 1999. 123)

Herinnering en actualiteit

'Iemand 'herkennen', en meer nog, na daarin niet te zijn geslaagd, iemand identificeren, is dan ook onder één benaming twee tegenstrijdige dingen denken, is aanvaarden dat wie er wás, iemand die men zich herinnert, er niet meer is, en dat wie er is, iemand is die je niet kende; het betekent je een haast even verwarrend mysterie te moeten indenken als dat van de dood, waar het overigens als het ware inleiding en voorbode van is. Want wat die veranderingen inhielden, waar ze op vooruitliepen, wist ik' (Proust M. 1999, 88).

J.H. de Roder (1958) - Auteur en personage

De Roder roept een heleboel vragen op. Terugkijkend op het verleden als kind kan men zich afvragen, of men nog dezelfde is als vroeger. Hoe heb ik me op dat moment gevoeld, toen ik een bepaald boek las, een boek dat me nu niet meer interesseert? Wat is dan mijn eigen identiteit? Is het meer dan reconstructies van momenten uit het verleden? Hij overdenkt deze vragen naar aanleiding van het boek 'Sons and Lovers' van Laurence (1855-1930).

'Waar het echter om gaat is dat ik me door de herlezing van Sons and Lovers tot mezelf als achttienjarige ben gaan verhouden als een auteur tot een personage, in een verhaal dat mijn eigen levensverhaal is, of zou moeten zijn. Dat ik toen zo gelukkig kon worden van een boek dat ik nu zelfs als enigszins irritant ervaar, roept als vanzelf de vraag op in hoeverre ik toen al was wie ik nu ben. Als ik inderdaad zou proberen te reconstrueren hoe ik was toen ik het boek las, komt dat dan ook maar in de buurt van hoe ik me moeten hebben gevoeld? Wat is eigenlijk onze identiteit dan nog? Bestaat onze identiteit dan uit reconstructies van onszelf, momenten uit ons verleden? Uit een conflict misschien tussen de personages die onze identiteit uitmaken? Als vlak voor het moment van onze dood ons leven nog één keer aan ons voorbijtrekt, van welk personage is dat dan het levensverhaal? Is het onze eigen dood nog wel?' (Roder de J. 2001, 7-8).

Opgaan in de dans (Paul Valéry, 1871-1945)

Valéry brengt het rusteloze streven van de ziel om aan zichzelf te ontsnappen in verband met de dans: niet te zijn wat men is, opgaan in de beweging.

Een hele reeks andere levens

'Ik denk in alle oprechtheid dat als ieder mens niet een hele reeks andere levens dan het zijne kon leven, hij ook het zijne niet zou kunnen leven' (Valéry P. 1987, 117).

De dans

*'In de dans ziet Valéry het principe van de metamorfose belichaamd op een even abstracte als concrete manier. De dans wordt geïnterpreteerd als de lichamelijke verbeelding van het rusteloze streven van de ziel om aan zichzelf te ontsnappen. Om niet te zijn wat men is : om alles te zijn, behalve zichzelf. Om op te gaan in de beweging zelf, zoals Athikté aan het slot van de dialoog bekend: 'Vrijplaats, o mijn vrijplaats, o wervelwind! – Ik was in jou, o beweging, buiten alle dingen..'.
'Hier ligt het accent dus volledig op de metamorfose als bewegingsdrang, gesublimeerd in de dans. Het gaat uitsluitend om de roes van de voortdurende gedaanteverwisseling, die de paradoxale drang van de ziel uitdrukt om aan zichzelf te ontsnappen. En deze roes wordt afgezet tegen de onbeweeglijkheid van de luciditeit, waarin de dingen gezien worden 'zoals ze zijn'. Maar deze luciditeit van de ziel, die niet mee wil doen en alleen maar onbeweeglijk toeziet, veroorzaakt een dodelijk ennui de vivere. Het is het dilemma van leven of denken,*

ervaren of doorzien. De roes van de metamorfosen maakt het leven kleurrijk, zij het ook ondoorzichtig, maar de luciditeit van het fixerend verstand maakt het ondraaglijk (Valéry P., in: Meeuse P. 1992, 232-233).

Marjoleine de Vos (1957) - Diepe, onbegrensde veelvoudigheid

De mens bestaat uit zoveel vormen dat hij niet weet wie hij zelf is, tenzij als veelvoudig leven.

'Denk alleen maar aan wat Augustinus zo juist 'de velden en grotten en hollen van het geheugen' heeft genoemd, als ook 'de schatkamers' en de 'paleizen'. Wat zit er niet allemaal in onze hoofden aan herinneringen, te veel al voor onszelf om in één beeld op te nemen, te veel om te vertellen, meer dan we kunnen overzien, zoals ook Augustinus constateerde: 'het is op de een of andere manier iets huiveringwekkends, mijn God, die diepe, onbegrensde veelvoudigheid'. En hoe gebrekkig is alles wat we daarover zeggen. Als je je herinnert hoe het rook in de servicekast van je oma, hoe een bepaald kleed voelde onder je vingers, hoe het licht in je kinderkamer naar binnen viel; of het moment van onder water duiken in de grijze morgenzee – wat heeft taal daarmee te maken? Vrijwel niets. De woorden zijn de herinnering niet, maar een armzalige afspiegeling. De vorige keer citeerde ik de schrijver Alfred Kossmann, die schreef dat 'een oprecht denkend ik weet dat het niet bestaat'. Ik denk dat hij dit alles bedoelde. Dat elk verhaal over onszelf niet de waarheid is, dat elk beeld dat we ons van onszelf of een ander vormen, niet te maken heeft met degene die echt bestaat. Dus een leegte achter een masker, ik weet het niet. Al zoeken we elkaar en onszelf misschien even vergeefs als de dichter de koning van Asine daar op die burcht, degene die zoekt zou toch liever met Augustinus moeten zeggen: 'Leven ben ik, veelsoortig, veelvormig leven, leven van een geweldige onmetelijkheid' (Vos de M. 2003, 7)

Leo Vroman (1915) - Twee zwijgzame mannen

De dichter Vroman benadert op creatieve wijze het probleem van de identiteit. Hij voelt zich op dit punt het meest op zijn gemak, als hij zichzelf gewoon meemaakt, zonder moeilijke vragen te stellen. In het laatste geval komen we tegenover onszelf te staan en wat moeten we dan bespreken? Dat is het beeld van de twee zwijgzame mannen. We kennen elkaar toch.

'Wie ik is, wie jij bent, wie daarnaar zoekt, komt tot de ontdekking dat hij door zichzelf geschapen is, uit het niets en wie dat gedaan heeft, daar kan god niet ver weg zijn: dat was toch degene die zei: ik ben die ik ben. Maar die bestond niet, dus die had makkelijk praten. Om bij je beginvraag te eindigen: besta jij? '[..] 'Jij bent om jou nog maar eens te citeren 'de enige persoon die je haast aldoor meemaakt'; ik kan dat van mijzelf niet zeggen. Ik voel me het beste als ik niet weet dat ik besta, zoals ik het prettigste loop als ik niet weet dat ik loop. ..Van dat meemaken, dat nadenken over, en bekijken van mijzelf word ik vreselijk zenuwachtig, ik voel het nu al weer. Ik voel me veel meer de bekekene dan de kijker op zo'n moment. Alsof er iemand bij mij binnendringt, de kijker, de vragensteller. En die kijker ken ik niet, die vraagsteller weet niets van mij en ik kan niets laten zien, niets uitleggen. Ik besta uit twee zwijgzame mannen die elkaar niets te vertellen hebben, tussen wie de spanning stijgt als ze dat toch proberen, totdat ze verdwijnen, eerst ik en dan ik, want ze roepen elkaar op' (Vroman L. 2004, 185).

Leon Wieseltier (1952) - De droom van het identieke

Het identieke is een droombeeld.

'Identiteit droomt van het identieke. Het is een van de goedkope sensaties van het traditionele leven dat het je toestaat te zeggen: Ik ben net mijn vader' (Wieseltier L.1999, 310).